

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

О. Кот, кандидат юридичних наук, докторант Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

Природа недійсних правочинів

Аналіз багаторічних дискусій щодо правової природи недійсних правочинів (угод) у десятках глибоких монографічних досліджень дозволяє припустити, що однозначного вирішення цієї наукової проблеми не існує. Разом з тим, на нашу думку, юриспруденція у жодному разі не може стояти на місці у зв'язку з постійною трансформацією правовідносин, змінами законодавства та ін. Нові науково обґрунтовані позиції й погляди часом дозволяють по-новому подивитися на питання, які, здавалося б, вже давно вирішені й не викликають жодних сумнівів. Саме цим і пояснюється інтерес до проблеми недійсності правочинів, тлумачення цього явища і його місця в системі захисту цивільних прав.

Недійсність правочинів як категорія цивільного права завжди була цікавою для дослідників проблем цивільного права. Не можна не відзначити науковий внесок у розробку цього питання І. Б. Новицького¹, Д. М. Генкіна², І. С. Перетерського³, Н. В. Рабинович⁴, В. П. Шахматова⁵ та ін. Не згасає інтерес до проблем недійсності правочинів і сьогодні⁶.

¹ Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. – М., 1954.

² Генкин Д. М. Недействительность сделок, заключенных с целью, противной закону / Д. М. Генкин // Учен. зап. ВИЮН. – 1947. – № 5.

³ Перетерский И. С. Сделки, договоры. Научный комментарий к ГК РСФСР / И. С. Перетерский. – М., 1929.

⁴ Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. – Л., 1960.

⁵ Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В. П. Шахматов. – Томск, 1967.

⁶ Див., зокрема, Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. – М., 2001; Шестакова Н. Д. Недействительность сделок / Н. Д. Шестакова. – СПб., 2001; Матвеев И. В. Правовая природа недействительности сделок / И. В. Матвеев. – М., 2002 тощо.

Багато дослідників вважають, що недійсний правочин є юридичним фактом, однак такий юридичний факт на підставі вказівок закону не тягне за собою наслідків, до яких повинен призводити правочин. Так, В. Б. Ісаков відносить недійсні правочини до т. зв. «дефектних юридичних фактів»¹. Трохи далі щодо цього йде О. В. Гутников, який стверджує, що «недійсний правочин як юридичний факт може бути як правомірною, так і неправомірною дією»².

У юридичній літературі існують різні погляди на недійсність правочинів, а точніше кажучи — на правову природу цього явища. З певним ступенем умовності думки вчених, які аналізували природу недійсних правочинів, можна поділити на дві основні групи. Одні вважають, що недійсні правочини незалежно від їх пороку можна вважати правочинами (або, принаймні, їх особливим різновидом) — прихильником цієї концепції прийнято вважати В. П. Шахматова, який свого часу відзначав, що не тільки дійсні правочини спрямовуються на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, — кожна дію, яка має таку спрямованість, закон визнає правочином»³. Інші ж доводять зворотне: недійсний правочин, на їхню думку, у жодному разі не можна віднести до категорії правочинів, а варто кваліфікувати як цивільне правопорушення (цю позицію найбільш активно в сучасній науці відстоює Ф. С. Хейфец).

Не заперечуючи достатню наукову обґрунтованість зазначених позицій, вбачається, що кожна з них має певні спірні моменти, які не дозволяють повністю сприйняти висловлені думки. Слід погодитися з прихильниками обох позицій у тому, що відповідь на питання про правову природу недійсних правочинів необхідно шукати в аналізі цього явища крізь призму вчення про юридичні факти.

У своїх міркуваннях ми будемо ґрунтуватися на існуючих в юридичній науці поняттях «юридичний факт» та «юридичний склад».

Згідно з О. О. Красавчиковим, чийому перу належить, мабуть, одне з найглибших досліджень проблеми юридичних фактів у цивільному праві⁴, юридичний факт — це факт реальної дійсності, з яким норми права

¹ Ісаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – М., 1984. – С. 118.

² Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания / О. В. Гутников. – М., 2005. – С. 52.

³ Шахматов В. П. Сделки, совершенные с целью, противной интересам государства и общества / В. П. Шахматов. – Томск, 1966. – С. 26.

⁴ Йдеться про роботу О. О. Красавчикова «Юридические факты в советском гражданском праве», видану в Москві в 1958 р.

пов'язують юридичні наслідки, а юридичний склад — це сукупність юридичних фактів, необхідних для настання певних юридичних наслідків¹.

Дослідники єдині у своїй думці, що дійсний правочин є одним з юридичних фактів (найчастіше — їх сукупністю, або юридичним складом), з якими закон пов'язує динамічний розвиток правовідносин (їх встановлення, зміна або припинення). У той же час недійсний правочин, як вказується в ч. 1 ст. 216 ЦК України, не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (відповідно, не впливає на цивільні правовідносини), і є недійсним з моменту його вчинення.

Юридичні факти в науці цивільного права класифікують на юридичні дії і юридичні події. До останніх звичайно відносять явища, які не залежать від волі суб'єкта права, однак, з якими норми права пов'язують певні юридичні наслідки. На відміну від подій, юридичні дії завжди пов'язані з волею й виявленням суб'єктів права. Причому єдність волі і її виявлення вважають основою для правової оцінки поведінки суб'єкта й визнання цієї поведінки такою, що має юридичне значення².

Дії як юридичні факти поділяються, у свою чергу, на правомірні дії й неправомірні (протиправні). Серед правомірних дій прийнято виділяти юридичні акти (правочини), а також юридичні вчинки. Як справедливо зазначав М. М. Агарков, описуючи необхідність існування такої правової категорії, як юридичні вчинки, «теорія юридичних фактів знає цілий ряд дій, які не є ані правочинами, ані правопорушеннями, але тим не менше породжують, змінюють і припиняють правовідносини»³. До неправомірних дій належать правопорушення, серед яких за галузевою ознакою виділяють цивільні правопорушення, кримінальні, адміністративні, трудові та ін.

Правочини як юридичні факти відносять до юридичних актів. Як писав О. О. Красавчиков, цивільно-правовий юридичний акт являє собою правомірну юридичну дію, вчинену дієздатною особою й спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільно-правових відносин⁴. Разом з тим дослідник визнавав, що в науковій літературі

¹ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О. А. Красавчиков. – М., 2005. – Т. 2. – С. 76, 104.

² Там само. – С. 152.

³ Агарков М. М. Учение о ценных бумагах / М. М. Агарков. – М., 1927. – С. 95.

⁴ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О. А. Красавчиков. – С. 172. Це визначення терміна «юридичний акт» у цілому підтримується й іншими дослідниками цивільного права.

немає єдиної думки щодо питання про правомірність правочину: деякі автори вважають, що правомірність — це невід’ємна властивість цивільно-правового правочину, інші, навпаки, вважають, що розглянута властивість не може бути віднесена до числа основних елементів правочину¹.

У зв’язку з викладеним вважаємо, що для визначення місця недійсних правочинів у системі юридичних фактів і їх правової природи необхідно встановити:

– чи є правомірність характерною рисою юридичних актів-правочинів;

– чи є недійсний правочин протиправним;

– чи всяке протиправне діяння варто кваліфікувати в системі юридичних фактів як цивільне правопорушення?²

З огляду на існуючу класифікацію юридичних фактів-дій, відповідь на перше питання вбачається очевидною. У науці цивільного права правочинам як правомірним юридичним актам протиставляються протиправні цивільні правопорушення. При цьому навряд чи дослідникам пощастить знайти хоча б один приклад віднесення тієї чи іншої вольової протиправної дії (діяння) до категорії юридичних актів або вчинків. За таких умов ми маємо визнати правомірність дій необхідною умовою для можливості їх кваліфікації з цивільно-правової точки зору як правочину. Будь-який інший висновок неминуче приведе нас до необхідності створення чергової фікції в цивільному праві, що на принциповому рівні буде характеризуватися формулою «нормативна вказівка на невідповідність правочину закону не є підставою для її кваліфікації як протиправного діяння». Створення подібних фікцій уявляється досить небезпечним способом обґрунтування будь-якої теоретичної конструкції — небезпечним, насамперед, для самої конструкції.

Дозволимо собі також процитувати О. О. Красавчикова, який зазначав: «Говорячи про те, що “правомірність або неправомірність не є

¹ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О. А. Красавчиков. – С. 173. Зокрема, Д. М. Генкін вказував на те, що «правомірність або неправомірність не є необхідним елементом правочину як юридичного факту, але визначає лише ті чи інші наслідки правочину» (див.: Генкин Д. М. Недействительность сделок, заключенных с целью, противной закону / Д. М. Генкин // Учен. зап. ВИЮН. – 1947. – № 5. – С. 50).

² Не менш важливим у цьому контексті є питання про те, чи взагалі можна вважати недійсний правочин юридичним фактом. Утім це питання заслуговує на самостійне дослідження, відтак ми не будемо розглядати його в цій статті.

необхідним елементом правочину», ми цим самим знімаємо й питання про спрямованість даного юридичного акта, і тому правочин варто було б визначати просто як юридичну дію безвідносно до її спрямованості. Але таке твердження означало б ототожнення правочину й делікту. Делікт може протікати у формі правочину. Саме тільки у формі, яка не може визначити сутність юридичного факту. Неправомірність “угоди” сторін перетворює правочин на правопорушення, позбавляє його юридичної природи... Таким чином, необхідно визнати, що правомірність є конститутивним елементом правочину як юридичного факту»¹.

Відповідь на наступне питання про те, чи є недійсний правочин протиправним, також, на нашу думку, лежить на поверхні. Норми права у всіх випадках прямо вказують на незаконність недійсних правочинів. Єдина відмінність, яка, проте, не впливає на відповідь на це питання, полягає в тому, що деякі правочини закон вважає абсолютно недійсними і не вимагає визнання їх такими (нікчемні правочини), у той час як інші правочини можуть бути визнані недійсними лише за позовом зацікавленої особи на підставі рішення суду (оспорювані правочини).

У зв'язку з цим цікавим є питання про те, як варто кваліфікувати правочини, стосовно яких закон передбачає можливість їх визнання дійсними («зцілення правочину», або «конвалідація правочину»). Як вказує Д. О. Тузов, суть зцілення (конвалідації) полягає в наданні нікчемному правочину юридичної чинності з моменту його укладання. Допускається й своєрідна конвалідація оспорюваного правочину — наслідком цього є відпадання в особи, яка підтвердила правочин, права на його оспорювання².

Іншими словами, існує окрема група правочинів, які віднесені законом до недійсних правочинів (насамперед, йдеться про нікчемні правочини), однак, із застереженням про те, що за певних обставин такі правочини можуть бути визнані дійсними без можливості заперечення їх законності надалі. Йдеться насамперед про ч. 2 ст. 219 ЦК України. Як відомо, недодержання нотаріальної форми правочину тягне його нікчемність (ч. 1 ст. 219 ЦК України). Відповідно до ч. 2 ст. 219 ЦК України, якщо одна із сторін повністю або частково виконала правочин, що вимагає нотаріального посвідчення, а друга ухиляється від

¹ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О. А. Красавчиков. – М., 2005. – Т. 2. – С. 176.

² Тузов Д. О. Конвалідація ничтожных сделок в российском гражданском праве / Д. О. Тузов // Вестн. Высш. арбитражного суда Рос. Федерации. – 2004. – № 7. – С. 146.

такого посвідчення правочину, суд має право на вимогу сторони, яка виконала правочин, визнати правочин дійсним.

Вартими на увагу в цьому контексті є положення ч. 2 ст. 218 ЦК України, згідно з якими, якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна зі сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення (зокрема, шляхом прийняття виконання), такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним¹. До речі, ця норма є своєрідним «винаходом» українського законодавця — у ЦК РФ, що став базисом для підготовки Модельного ЦК та більшості ЦК країн СНД, такої норми немає.

Слід зазначити, що визнання в судовому порядку нікчемного правочину дійсним розглядається як виняток, відтак може відбуватися лише у випадках, встановлених законом. Відповідно до положень ЦК України на додаток до вищезазначених випадків дійсними можуть визнаватися нікчемні правочини в таких випадках:

– якщо буде встановлено, що правочин, вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, вчинений на користь малолітньої особи (ч. 2 ст. 221 ЦК України);

– якщо буде встановлено, що правочин, вчинений без дозволу органів опіки і піклування², відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлена опіка або піклування (ч. 2 ст. 224 ЦК України).

Разом з тим думаємо, що конвалідація правочину по суті означає визнання законом його правомірності шляхом прийняття відповідного судового рішення, виведення такого правочину з числа недійсних і, відповідно, наділення його силою юридичного факту, з яким закон пов'язує настання правового результату. У зв'язку з цим наявність у цивільному праві такого явища, як конвалідація, на наш погляд, не впливає на загальний висновок про протиправність недійсних правочинів.

Складнішим є, на нашу думку, розв'язання питання про те, чи будь-яке протиправне діяння варто кваліфікувати в системі юридичних

¹ Коментарій к Гражданскому кодексу Украины / под ред. А. С. Довгерта, Н. С. Кузнецовой, А. А. Подопригоры и др. – Харьков, 2005. – Т. 2.

² Відповідно до ч. 2 ст. 71 ЦК України піклувальник може дати згоду на відмову від майнових прав підопічного, давати письмові зобов'язання від імені підопічного (укладати в письмовій формі правочини, які породжують для підопічного зобов'язання. – О. К.), укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню й/або державній реєстрації (у тому числі договори про розділ або обмін житлового будинку, квартири), укладати договори щодо іншого цінного майна тільки з дозволу органів опіки і піклування.

фактів як цивільне правопорушення. Природно, як ми вже зазначали, серед правопорушень виділяють не тільки цивільні — поруч з ними в теорії права існують інші різновиди правопорушень, особливість складу яких визначається галуззю права (кримінальні або трудові правопорушення).

У зв'язку з цим (оскільки ми встановили, що недійсний правочин аргіогі є протиправним) вважаємо доречним звузити сферу нашого дослідження й проаналізувати, чи можна кваліфікувати недійсний правочин як цивільне правопорушення.

Під цивільним правопорушенням у юридичній літературі традиційно розуміють суспільно небезпечне (шкідливе) винне протиправне діяння учасників правовідносин. Поняття цього явища сформувалося, виходячи з існуючих у теорії права підходів до складу правопорушення. У літературі¹ виділяють такі елементи правопорушення:

- суспільна небезпечність (заподіяння шкоди);
- протиправність поведінки;
- причинний зв'язок між протиправністю поведінки й заподіяною шкодою;
- вина.

Зазначені елементи складу цивільного правопорушення одночасно є умовами (підставами) цивільно-правової відповідальності. Із зазначених умов (підстав) цивільно-правової відповідальності в юридичній науці були виведені принципи відповідальності², основними з яких, на наш погляд, є принцип відповідальності за вину і принцип повного відшкодування.

Проаналізуємо наявність усіх зазначених елементів складу правопорушення (і, відповідно, підстави для настання цивільно-правової відповідальності) у недійсному правочині.

Мабуть, єдиним елементом складу правопорушення, характерним для будь-якого недійсного правочину, є протиправність дій суб'єктів, які уклали недійсний правочин — як правило, протиправність прямо впливає із закону. Однак, чи достатньо наявності тільки цього елемента складу правопорушення для обґрунтування тези про те, що недійсний правочин за своєю юридичною природою є цивільним пра-

¹ Див., зокрема, Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М., 1970. – С. 5 та ін.; Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. – М., 1971. – С. 75.

² Див. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л., 1955.

вопорушенням? Думаємо, що ні. Для позитивної відповіді на це питання необхідно встановити наявність у недійсному правочині й інших елементів цивільного правопорушення.

Трохи складнішими є установлення інших елементів цивільного правопорушення в недійсному правочині. Основним елементом цивільного правопорушення варто вважати заподіяння шкоди і можливість застосування цивільно-правової відповідальності до правопорушника. Адже по суті цивільне право виконує охоронну функцію лише тоді, коли наявне порушення суб'єктивного права і це порушення матеріалізувалося в заподіяну шкоду.

Думаємо, що саме питання про заподіяння шкоди шляхом вчинення недійсного правочину й можливості його відшкодування шляхом застосування наслідків недійсності правочину є ахіллесовою п'ятою концепції, відповідно до якої недійсний правочин кваліфікують як цивільне правопорушення.

Природно, вчинення недійсного правочину може завдати певної шкоди суб'єктам цивільного права (найчастіше в ролі «потерпілих» виступають не учасники правочину, а треті особи, чії права такий правочин порушує). Така шкода або небезпека її заподіяння в окремих випадках може заподіюватися контрагенту у правочині, третім особам, чії права таким правочином порушуються, або ж суспільному правопорядку (*ordre public*), забезпечення дотримання якого покладено на державу. Однак такі випадки не можуть розглядатися як правила — вони, на нашу думку, скоріше є винятками, які лише підтверджують існування правила про те, що недійсний правочин не розглядається як заподіяння шкоди.

За загальним правилом, головним наслідком визнання виконаного правочину недійсним є застосування судом двосторонньої реституції — за недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за правочином, а у разі неможливості повернути одержане в натурі (у тому числі, коли одержане виражається в користуванні майном, виконаній роботі або наданій послугі) відшкодувати його вартість у грошах (абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України).

Аналіз реституції як правового явища дає підстави стверджувати, що застосування реституційних наслідків недійсного правочину не є різновидом юридичної відповідальності. Питання про зв'язок реституції й наявності вини в контрагентів за правочином частково розглянуте нами вище. Однак слід особливо підкреслити, що аналіз по-

ложення ЦК України, зокрема ст. 216 ЦК, дає підстави для зворотного висновку: реституція є наслідком недійсного правочину лише за умови відсутності вини сторін такого правочину. Наявність встановленої судом вини передбачає застосування не реституційних наслідків, а конфіскації (вилучення) усього отриманого за правочином у дохід держави — принаймні, така можливість закріплена у ст. 208 Господарського кодексу України.

Проблемним видається і застосування принципу повного відшкодування до реституційних наслідків недійсного правочину. Слід визнати, що двостороння реституція як правовий наслідок визнання судом правочину недійсним націлена на відновлення майнового стану сторін, який існував на момент укладання недійсного правочину. При цьому реституція розглядається як самостійний спосіб захисту цивільних прав, що відрізняється від відшкодування збитків.

Таким чином, є підстави стверджувати, що метою реституції є мінімізація негативних наслідків визнання правочину недійсним, це своєрідна страховка, відшкодування за якою частково має компенсувати майнові втрати сторін такого правочину. Зрозуміло, що у такій ситуації контрагенти не вправі порушувати питання про відшкодування збитків, у тому числі й неодержаних доходів, у зв'язку з визнанням правочину недійсним, відтак відсутні підстави для висновку про застосування принципу повного відшкодування.

Розглядаючи питання про співвідношення реституції й відшкодування збитків, варто виділити одне з положень, закріплених у ЦК України. За загальним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 216 ЦК України, якщо у зв'язку з вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Вважаємо, що зазначене положення ЦК України, по суті, розмежувало поняття «реституція» і «відповідальність» (відшкодування збитків) у зв'язку з визнанням правочину недійсним. Така норма дозволяє практично однозначно стверджувати про те, що реституція за недійсним правочином за жодних умов не може кваліфікуватися як цивільно-правова відповідальність, а сам недійсний правочин — як цивільне правопорушення.

Викладене дає підставу для висновку про те, що реституція не може бути кваліфікована як різновид цивільно-правової відповідальності. Навпаки, юридична відповідальність у вигляді конфіскації одержаного за правочином у дохід держави протиставляється застосуванню

реституції як наслідку недійсного правочину. Причому за своїм характером конфіскація одержаного за правочином у дохід держави в жодному разі не може розглядатися як цивільно-правова відповідальність, оскільки має чітко виражений адміністративний характер.

Проаналізуємо наявність у недійсних правочинах такого елемента цивільного правопорушення, як вина.

Навряд чи можна погодитися із твердженням І. В. Матвеева, що більшість недійсних правочинів вчинюється з умислом¹. Практика розгляду спорів про визнання правочинів недійсними свідчить, що лише за деякими з таких спорів суд констатує наявність у контрагентів умислу на вчинення правочину, який би суперечив закону. Аналогічна ситуація і з констатацією факту укладання недійсного правочину з необережності.

У чому причина такого явища? Вочевидь, у тому, що суд, розглядаючи спір за позовом про визнання правочину недійсним, не досліджує (і не повинен досліджувати!) питання про суб'єктивне ставлення сторін до їхніх дій, які кваліфікуються судом як недійсний правочин (умисел чи необережність). Навряд чи учаснику процесу, який відстоює законність правочину, пощастить переконати суд у відсутності підстав для визнання правочину недійсним лише тому, що відсутня суб'єктивна сторона цивільного правопорушення, інакше кажучи, відсутня вина у вигляді умислу чи необережності.

Питання про умисел сторін вчинити правочин, який буде порушувати публічний порядок (по суті, питання про навмисне вчинення з цією метою недійсного правочину), може досліджуватися судом лише в контексті застосування наслідків недійсності правочину, передбачених Господарським кодексом України.

Таким чином, є підстави вважати, що наявність вини контрагентів недійсного правочину не є чинником, який впливає на кваліфікацію правочину як недійсного.

Із висновком про відсутність у недійсних правочинах такого елемента цивільного правопорушення, як заподіяння шкоди, прямо пов'язаний висновок про існування причинного зв'язку (а найчастіше — про його відсутність) між протиправністю недійсного правочину і заподіянням шкоди. Юридична формула такого висновку досить проста — якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину завдано

¹ Матвеев И. В. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М., 1970. – С. 24.

шкоди, то, мабуть, можна стверджувати, що шкода заподіяна саме в результаті вчинення правочину. У той же час іще раз підкреслимо, що, за загальним правилом, недійсний правочин не розглядається як підстава для притягнення хоча б однієї з його сторін до цивільно-правової відповідальності. Адже не випадково ні ЦК України, ні ГК України, ні цивільне законодавство радянського періоду не передбачає можливості відшкодування шкоди лише через сам факт вчинення недійсного правочину. Законодавство не розглядає вчинення недійсного правочину як цивільне правопорушення, яке автоматично тягне застосування до його суб'єктів цивільно-правової відповідальності.

Викладене дає підстави стверджувати, що віднесення недійсного правочину до такого різновиду юридичних фактів, як цивільне правопорушення, не є достатньо обґрунтованим і вимагає глибшого осмислення.